Wienkretsen: Filosofi vid avgrundens rand
Karl Sigmund. Översättning Jim Jakobsson
Fri Tanke 2017. 419 s. ISBN 978-91-87935-48-0

Wienkretsen var en grupp forskare i Wien, som under 20- och 30-talen spelade en viktig roll för det som senare kom att kallas ”analytisk filosofi”. Kretsen leddes av filosofiprofessorn Moritz Schlick och hade ett femtontal medlemmar, av vilka de numera mest kända torde vara Rudolf Carnap och Kurt Gödel. Alla hade filosofiska intressen, men flera tillhörde andra professioner. Bland annat var tre medlemmar professorer i matematik och en var professor i fysik. Även Schlick hade en bakgrund i fysik. Han hade doktorerat 1904 med högsta betyg i fysik för Max Planck i Berlin. Han ville dock helst ägna sig åt filosofi och publicerade 1907 en bok med titeln *Livsvisdom*. Några år senare skrev han en bok om relativitetsteorins filosofiska betydelse, som Albert Einstein ansåg vara något av ”det bästa som hittills skrivits om relativitet”. Schlick kom sedan att bli Einsteins filosofiska språkrör.

Bland personer som stod Wienkretsen nära kan nämnas arkitekten Josef Frank, som var bror till kretsmedlemmen Philipp Frank och gift med en svenska – de vigdes borgerligt av Konrad Adenauer – och efter 1933 verksam vid Svenskt Tenn i Stockholm; vidare filosoferna Hans Reichenbach i Berlin och senare i Los Angeles, Eino Kaila i Finland, Arne Næss i Norge och Frank P. Ramsey i England. Hit kan man också räkna amerikanen W.V. Quine, som särskilt hade täta kontakter med Carnap. Samt engelsmannen Alfred Ayer, som i sin bok *Språk, sanning och logik* (1936) gav en inflytelserik framställning av Wienkretsens filosofi. Reichenbach, som var ledare för den närstående Berlinkretsen, redigerade tillsammans med Carnap tidskriften *Erkenntnis* som fortfarande existerar.

Tre av Wienkretsens medlemmar, fysikern Philipp Frank, socialreformatorn Otto Neurath och matematikern Hans Hahn, hade redan före första världskriget drivit en samtalsgrupp som var en föregångare till den senare, egentliga Wienkretsen. Dessa tre rådgjorde med Albert Einstein om vem som borde kallas till den filosofiprofessur vid Wiens universitet – med beteckningen ”Lärostolen för de induktiva vetenskapernas historia och teori” – som blivit ledig efter att tidigare ha innehafts av de filosofiskt intresserade fysikerna Ernst Mach och Ludwig Boltzmann. Och den utvalde blev alltså Schlick.

Wienkretsens vetenskapliga förebilder för övrigt var framför allt Einstein, matematikern David Hilbert och filosoferna Bertrand Russell

och, något senare, författaren till *Tractatus Logico-Philosophicus*, Ludwig Wittgenstein.

Mach var en radikal empirist. Han ansåg att all kunskap om verkligheten vilar på varseblivningar. Vi har ingen anledning att tro på något som ligger bakom fenomenen. Han var motståndare till all metafysik. Bland annat ansåg han att atomer bara var en sorts intellektuella konstruktioner; lika lite som Kants ”tinget i sig” fanns de i verkligheten. Här var han oense med Boltzmann och deras diskussioner var början på den intellektuella tradition som ledde fram till Wienkretsen.

Wienkretsen var utpräglat anti-metafysisk. I sin programskrift *Vetenskaplig världsuppfattning: Wienkretsen* (1929) – författad av Carnap, Hahn och Neurath – sägs det att denna världsuppfattning ”erkänner ingen obetingat giltig kunskap vilande på rent förnuft, inga ’syntetiska omdömen a priori’ av det slag som ligger till grund för Kants kunskapsteori”, den ”erkänner endast erfarenhetssatser om föremål av alla slag och logikens och matematikens analytiska satser”.

Det låter här som att det författarna påstår skulle kunna uttryckas med satsen ”Det finns inte någon kunskap vilande på rent förnuft”. Men denna sats kan knappast prövas med empiriska metoder. Man kan inte avgöra dess sanningsvärde genom experiment eller systematiska observationer. Enligt Wienkretsen måste då satsen själv vara antingen metafysiskt nonsens eller en analytisk sats. De kan ju inte gärna anse att den är nonsens. Men att den skulle vara analytisk är inte heller särskilt rimligt. Analytiska satser påstår inget om verkligheten. De är bara trivialt sanna i kraft av definitioner eller av de ingående ordens givna betydelser, något som till exempel är fallet med satsen ”Alla ungkarlar är ogifta”. Så trivial ville väl inte Wienkretsen att en av deras huvudteser skulle vara?

En person som hade täta kontakter med Wienkretsens medlemmar, men som själv aldrig inbjöds att delta i dess sammankomster, var filosofen Karl Popper. Denne hade åsikter som låg väl i linje med Wienkretsens, men han ägnade sig också gärna åt att kraftigt och påstridigt bekämpa dess vetenskapsteoretiska teser – även om han samtidigt gärna skulle ha velat vara medlem i kretsen. Kritik förekom ofta även mellan kretsens medlemmar, men Schlick inbjöd aldrig Popper att delta, eftersom han befarade att dennes aggressivitet skulle förstöra stämningen i gruppen. Bland annat gick Popper till hårt angrepp mot den hyperkänslige Wittgenstein, som Schlick ville behålla sina goda relationer till.

I Wienkretsen ansåg man att alla meningsfulla satser måste vara verifierbara. Popper ansåg i stället att alla vetenskapliga satser måste vara falsifierbara. Enligt Popper finns det alltså meningsfulla men ovetenskapliga satser, men för övrigt kan man fråga sig om det egentligen blir någon väsentlig skillnad. Popper hävdade alltid att hans position var helt annorlunda än Wienkretsens (som han ansåg sig ha vederlagt), men kretsens medlemmar ansåg att Poppers idéer rätt väl överensstämde med deras egna, även om de ibland medgav att Poppers formuleringar på vissa punkter var att föredra.

Tesen att en sats mening är dess verifikationsmetod tycks ha kommit från Wittgenstein, via Friedrich Waismann. Men senare började man undra om denna tes kunde verifieras eller om den tvärtom var meningslös. Riktigt hur denna fråga kom att hanteras och eventuellt avgöras framgår inte av Karl Sigmunds bok. Överhuvud taget säger Sigmund tyvärr inte mycket om hur kretsens teser står sig idag. Men det vore kanske för mycket begärt. Sigmund är själv ingen filosof och hans syfte med boken tycks framför allt vara idéhistoriskt och personhistoriskt.

Schlicks professur var ju inriktad mot de ”induktiva vetenskaperna”, och Wienkretsen lade också stor vikt vid induktion, något som Popper bekämpade av alla krafter. Induktion existerar helt enkelt inte, enligt Popper. Men för både kretsen och Popper var det fråga om att förklara hur teorier underbyggs med empiriska data, och även Popper ansåg att det var förnuftigt att tro på teorier som klarat av allvarlig empirisk prövning. Ingen av kontrahenterna trodde att man därvid kan uppnå någon säker kunskap. Alla ansåg att hypoteser måste testas och att någon fullständig säkerhet aldrig kan nås. Det är tveksamt om de egentligen var oeniga i sak. Och exakt hur teorier förhåller sig till data är något som fortfarande diskuteras bland filosofer.

Även om man i Wienkretsen mest intresserade sig för naturvetenskap och matematik, så hade man också åsikter om andra vetenskaper, inte minst socialvetenskap och ekonomi. Man strävade också mot att knyta ihop de olika vetenskaperna till en ”enhetsvetenskap”. Man hade även åsikter i moralfilosofi. Neurath diskuterade till exempel utilitarismens idé om ett lyckomaximum och ansåg att den var ovetenskaplig på grund av problemet med interpersonella lyckojämförelser. Och Schlick hävdade, i sin bok *Fragen der Ethik* som ingick i grundkursen när jag började läsa filosofi vid Stockholms högskola 1955, att etiska satser egentligen hörde till psykologin – och därmed till vetenskapen snarare

än till filosofin. Carnap ansåg däremot att etiska satser är meningslösa eftersom de inte kan verifieras empiriskt.

Även själva filosofin var för Wienkretsen en del av vetenskapen. Det gällde förstås inte den traditionella metafysiken, som var nonsens, utan det som filosofin *borde* vara, dvs. den ”vetenskapliga filosofin”. I programskriften sägs det att ”det finns ingen filosofi som grund- eller universalvetenskap vid sidan om eller över den enda erfarenhetsvetenskapens olika områden”. Detta är en ståndpunkt som under andra halvan av 1900-talet särskilt har betonats av W. V. Quine. Denne hävdade ofta att det inte finns någon ”första filosofi” av det slag som till exempel Descartes hade tänkt sig. I dess ställe förespråkade Quine en ”naturaliserad kunskapsteori” – och även om detta fortfarande är kontroversiellt, så har det varit mycket inflytelserikt.

Mot slutet av 30-talet blev den politiska situationen alltmer orolig i Österrike och för de i allmänhet liberala eller socialistiska kretsmedlemmarna blev den hotfull. 1936 mördades också Schlick av en före detta elev, Johann Nelböck, en schizoid psykopat, som länge trakasserat Schlick för inbillade oförrätter och offentligt hotat att mörda honom. Nelböck dömdes men benådades efter Österrikes ”anslutning” till Tyskland 1938 – vilket är den ”avgrund” som åsyftas i titeln på Sigmunds bok. Mordet beskrevs då som nationalistiskt, anti-judiskt och önskvärt ur nazistiskt perspektiv. I samband med Schlicks död och den alltmer hotande nazismen upplöstes Wienkretsen och dess överlevande medlemmar tvingades emigrera till framför allt England och USA.

Sigmunds bok om Wienkretsen är välskriven, medryckande och intressant. Ur filosofisk synpunkt är den kanske inte så givande, men den sätter in medlemmarnas verksamhet och levnadsöden i ett politiskt och kulturellt sammanhang, som var mycket dramatiskt. Boken innehåller också en stor mängd intressanta bilder från personernas liv.

LARS BERGSTRÖM